

Т. РАДЬ(Львів)

ГЕНЕЗИС ФЕНОМЕНУ ПОПУЛІЗМУ: ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ ПРОБЛЕМИ

Становлення популізму має тривалу і багату історію. Проте пройшло багато часу перш ніж він став предметом наукового дослідження. Детальне вивчення протягом минулого століття об'ємного емпіричного матеріалу дозволило

сформувані теоретичні засади цього феномену. На сьогоднішній день, попри достатню розробленість проблеми, перед науковцями залишається чимало невирішених питань. Незважаючи на їхні твердження, що популізм вже відбувся як історична факт, історичний досвід доводить, що він завжди залишався і залишатиметься актуальною складовою політичної системи. Приклад перехідних процесів і трансформацій, зокрема в Україні, є найкращим тому підтвердженням. Разом з тим сучасне трактування популізму зазнало радикальних трансформацій і дуже часто зводиться до форм політичної дискредитації. Ми спробуємо показати, що в результаті динамічності та нелінійності політичного процесу, його виникнення виступає початковою формою масового протесту супроти суспільно-політичної дійсності, є порушенням статусу-кво. Розходження між орієнтацією на масову свідомість та його оцінкою в масовій свідомості є звичним для популізму, що зумовлено його амбівалентністю на практиці. В силу свого межового (анклавного), міждоктринального і антиномічного характеру популізм доцільно розглядають в рамках динамічної моделі ідеології. Окрім цього в науковій літературі можна зустріти групи визначень, які виходять у трактуванні популізму як руху і доктрини, які мають під собою об'єктивні емпіричні підстави. З метою привнести ясність і систематизувати напрацювання в 1969 р. в Лондонській школі економіки і політичної науки відбулася міжнародна конференція з питання популізму, де було накреслено основних шість проблем, а популізм було означено як „історично сформований перехідний тип політичної свідомості” [5].

Особливість поглядів О.Герцена, М.Бакуніна, П.Лаврова, І.Доннеллі, Г.Джорджа, М.Дугласа та інших полягають не просто в їхній першоджерельній ролі, а перш за все тому, що вони виступають сподвижниками ідейних течій популістського типу. Одразу після того, як в середині ХХ ст. відбулися майже усі із сьогодні відомих моделей і зразків популізму, з'явилися класичні в даній сфері праці Е.Геллнера, Г.Юнеску, Р.Хофштадтера, А. Валицькі, А.Турена, Д.Макре, М.Конована, Дж. ф. Манчіні, П.Уайлза, Ж.Леку. Це були спроби відійти від суто історичного аналізу, а досліджуючи певні його аспекти сформувані теоретичні засади цього феномену. Серед сучасних російських і вітчизняних дослідників можна виділити В.Заславського, М.Новинську, О.Дубіна, Р.Абдулатінова, А.Малько, М.Баранова, Д.Видріна, С.Мигала.

Як і будь-яке явище популізм не виник само по собі, а мав своє світоглядне підґрунтя і передісторію. Тут треба згадати як перші його праобрази, так і близькі за суттю історичні практики (досвід) та світоглядні конструкції. Вперше про популізм можна говорити у Стародавньому Римі. Саме звідси походить його етимологія і означена змістова спрямованість. В період II-I ст. до н.е. на противагу правлячій аристократії – патриціям і плебеям, частиною знаті була створена партія популярів, яка мала на меті усунути глибокі соціально-політичні розломи (злиденне життя селянства і збіднілі міські верстви населення). Головними активістами „популістського” руху стали брати Тиберій і Гай Гракхи, їхній послідовник Апполей Сатурнін, а також Вергілій в ранньому періоді. Основний акцент їхньої діяльності спрямовувався на питання землі та проведення земельної реформи. Справжнім „золотим віком” римського популізму стали 133-100 рр. до н.е., коли шляхом великих зусиль було проведено ряд реформ. Попри доволі довгий період свого існування рух популярів так і не зумів досягнути системних змін. Хоча успіх був не тривалий, проте справжня його цінність полягає у самому факті того, що він відбувся. Окремими моментами популізму виступали пряма демократія та політичні промови ораторів давньогрецьких міст-полісів.

Важливе значення у з'ясуванні феномену популізму відіграли земельні рухи в Англії середини ХІХ століття: рух „левеллерів” (на чолі з Дж.Лілберном) за рівні виборчі права і проти скасування приватної власності, „дігерів” (під проводом Дж.Уінстенлі) – скасування приватної власності і робітничий рух „чартистів” (підписання „Народної хартії”) у 1830-1850-х рр. Близькими за змістом є погляди К.Маркса на справедливість, працю, власність, управління. Необхідно також згадати швейцарського економіста Ж.Сімонді, який в першій половині ХІХ ст. став засновником „економічного романтизму”, до якого в другій половині пристали російські економісти-народники В.П.Воронцов, Н.Ф.Даніельсон, П.П.Червінський. Популістським за суттю є „християнський соціалізм” Ф.Р. де Ламенне і П.Леру, який викликав значний інтерес в Росії і США.

Найбільшою проблемою дослідження популізму виступає відсутність цілісної систематизації цього феномену. За столітню історію наукового вивчення цього явища нікому не вдалося звести емпіричний матеріал в будь-яку менш-більш єдину логічну структуру. В класичних та базових джерелах це питання постійно піднімається, проте ніколи не доходить далі, а ніж виділення його видів та форм. Вирішення цієї проблеми дозволило б говорити про загальну теорію популізму. Натомість сьогодні можна констатувати про доволі велику кількість запропонованих дослідниками класифікацій, які дуже часто виступають дуальними, а подекуди, антиномічними моделями. Так у радянській літературі розрізняють популізм як продукт ідейної традиції (або „ідеологічний”) та популізм як продукт політичної культури (або „політичний”)[3]. Причини виникнення першого зумовлені перехідними процесами та соціально-політичними антагонізмами суспільства. Його праобразом стало російське народництво. Середовищем виникнення другого виступає суспільно-політична дійсність в основному розвинутих країн, де популізм є результатом лібералізації та демократизації політичних процесів. В його основу було покладено емпіричний досвід американського популізму. Натомість П.Уайлз і Ж.Леку розглядають „ідейний популізм”, як певну систему ідей. В свою чергу Е.Шилз, П.Уорслі визначають його як соціально-політичний рух, що становить зміст „політичного популізму”[1]. Така класифікація практично співпадає із базовим у сучасній теорії популізму тлумаченням його, з однієї сторони, як політичної риторики, а з іншої як стилю політики. Якщо у першому випадку він лежить в сфері етики, то в другому – у сфері політичної технології. Окрім цього виділяють „лівий” популізм, який акцентує увагу на справедливості (егалітарного суспільства), соціалізму та екологізму (загалом положеннях „нових лівих”) і „правий”, що зосереджений на питаннях порядку, національних проблемах і сповідує консервативні цінності.

Та обставина, що популізм як суспільно-політичний рух пройшов різні етапи свого розвитку дозволила виділити дві моделі його історичного становлення. В основі цього поділу лежить розмежування класичних зразків популізму та різних форм його наслідування орієнтованих на мобілізацію мас. До першої моделі дослідники відносять популістські течії США та країни Європи, що засвідчує одночасність виникнення двох класичних і базових форм – ідеологічно спрямованого російського народництва і політично детермінованого американського популізму, а до другої – ідейні течії популістського типу країн Азії, Африки і Латинської Америки. Таким чином дві лінійні осі, що вималювалися в результаті нашого аналізу, не

мають жодного причинно-наслідкових зв'язків, хоча залежність і певна зумовленість безперечно між його різновидами існує. Це радше чергове підтвердження того, що популізм складна світоглядна конструкція, яку складно об'єктивно трактувати однозначно.

В теорії популізму перше модель розглядається як класична, оскільки поєднує в собі ідеологічно спрямоване російське народництво і політичний за змістом американський популізм. Хоч обидва рухи стали апологетами освяченої ідеї „народу”, та перш за все у неї закладалися первинні елементи кожного із суспільств - селяни і фермери відповідно. Обидва рухи виникли в один період початку 1860-х рр. та активно проіснували до кінця 1910-х років. Проте обставини виникнення та вимоги у них кардинально різнилися, – виступ проти абсолютизму та феодальних пережитків в Росії і реакція на ринковий капіталізм в США - ставши вимогою часу у різних точках земної кулі і заклавши основу базового в науці дуального розподілу популізму. Дослідники навіть проводять аналогію подібності між рухом грейнджерів і грінбекерів 1870-90-х рр. та легально-ліберального народництва 1880-1890-х років. Якщо говорити про народництво, то воно більш елітистське, адже ініціюється зверху інтелектуалами, тоді як американський популізм зароджується в низах з метою захисту власних прав. Народництво було контрастним та суперечливим, в якому співіснували полярні течії у вирішенні одних і тих ж проблем – месіанізм О.Герцена, просвітництво та пропагандизм П.Лаврова і М.Михайловського, анархізм М.Бакуніна і С.Нечаєва, етатизм В.Ткачова. В американському популізмі все значно простіше – це вагомий спільний успіх Дж. Б. Уівера і В. Дж. Браєна на виборах, який став ядром так званої „третьої сили”, на противагу республіканській і демократичній партії США. За півстолітній період свого безперервного існування, як народництво, так і фермерський рух, закономірно переживало підйоми і падіння. Найбільші успіхи кожного з них були зумовлені специфічними особливостями внутрішнього розвитку: якщо для народництва таким стали 1870-і роки пов'язані із просвітницькою діяльністю „походу в народ” (весна 1874 року), то найбільші успіхи американського популізму пов'язані із його виборчим періодом – участь в президентських та парламентських виборах 1892р. і 1896р. Разом з тим їм не вдалося уникнути кризових явищ. Після вбивства в 1881 р. членами анархістської організації „Народна воля” Олександра ІІ, народницький рух зазнав репресій та переслідування з боку царської влади і був змушений піти у підпілля. У США після спільної участі з Демократичною партією в парламентських виборах 1896р. Народна партія розкололася, а згодом цілком розпалася. Саме інституційний (партійний) етап став останнім в історії обох рухів. Для американського популізму існування Народної партії (1891-1900) був коротким, проте найуспішнішим періодом його діяльності. Виникнення ж на початку ХХ ст. в Росії партії соціалістів-революціонерів (есери та „максималісти”) і партії народних соціалістів (енеси) стало результатом так званого „неонародництва” що полягало у поєднанні, а потім суперництві з марксизмом. І народницький і фермерський рух відіграли історичну роль в історії своїх країн і вплинули на подальший хід розвитку: значна частина вимог Народної партії була успадкована демократичною партією і реалізована в „новому курсі” Ф.Д.Рузвельта, тоді як народництво створило передумови для революційних подій в Росії.

На відміну від месіанського та подекуди утопічного народництва, фермерський (парцельний) рух США був по-американськи прагматичним і не вимагав зміни системи. Значна частина вимог Народної партії, що насправді мали конструктивний характер, серед яких процес часткової націоналізації, запровадження федерального контролю за монополістами, зміна монетарної політики, протекціонізм, реформа соціальної сфери і пенсійного забезпечення, запровадження 8-годинного робочого дня, боротьба з плутократією і бюрократизмом, реформа імміграційного законодавства, доопрацювання демократичних процедур та інші були реалізовані в наступній політичній практиці. [2] Із завершенням російського народництва та американського фермерського руху півдня і сходу США відбулася класична модель популізму. Значний ефект мав „рух соціальної довіри” Мейджора Дугласа у 1920-30-х роках, що з Англії поширив свій вплив на діяльність Вільяма Аберхарта в канадському штаті Альберта (сьогодні Народна демократична партія у штаті Саскачеван) та „пейзанізм” 1920-30-х роках в країнах Східної Європи (Румунії, Болгарії, Чехословаччині), що відстоював „селянську демократію” і господарський індивідуалізм. Найбільш знаковим прикладом „чистої” популістської риторики в Європі став період діяльності в другій половині 1950-х П.Пужада у Франції, що отримав назву „пужадизм”. Весь подальший розвиток цього явища в межах даної моделі рухатиметься в рамках популістських тенденцій. Саме у цьому часто закидають сучасним європейським політикам, до прикладу, М.Тетчер, Т.Блеру, Б.Краксі, С.Берлусконі, Ле Пену, Леперу, Й.Хайдеру, Б.Єльцину, В.Жириновському, В.Путіну та іншим, риторику яких часто називають популістською.

Формування другої моделі популізму зумовлено значними геополітичними і світоглядними змінами, глобальними у всіх відношеннях. В середині ХХ ст. відбулося небачене до цього раніше піднесення національної свідомості та визвольної боротьби і розпад існуючого світового колоніального порядку. Події на зразок „року Африки” стали апогеєм таких процесів в Азії та Африці, тоді як поширення авторитарних практик стало причиною нестабільності політичних режимів в Латинській Америці. Небачена досі „весна народів” послужила новому поступу популістських течій і рухів, значно збагативши емпіричний матеріал для дослідження. Це спричинило необхідність перегляду феномену популізму, який до цього часу інтерпретувався в рамках класичної моделі розвиннутих країн. Таким чином було розширено розуміння явища популізму, який також артикулював досвід країн „другого” і „третього” світу.

Перші ознаки популізму в Латинській Америці відносяться до початку ХХ століття. Та обставина, що на континенті на цей час де-юре існувала політична незалежність, дозволила зосередити боротьбу на економічній і культурній самостійності. В силу ментальності латиноамериканської спільноти, її масовидності, популізм став невід'ємною ознакою їхньої політичної культури та джерелом потенційних змін, що виступають причиною нестабільності політичних процесів в цьому регіоні. Базовими поняттями латиноамериканського популізму виступають „індіанізм” та „агараризм”. „Індіанізм” необхідно розглядати як форму традиційно виступу проти колоніалізму і латифундизму. Серед його дослідників М.Г.Прада, С.Хіральдо, М.В.Вальєрон, Д.Майер, П.С.Сулен, В. де ла Торре, Л.Валькарсель, Х.М.Аргедас, які досліджували традиційний спосіб життя, культуру, вірування індіанців кетчуа, аймара, інків та ацтеків. З можливими корективами цей доробок обов'язково присутній в ідейних течіях Мексики, Перу, Болівії, Гватемали, Еквадору і виступає їхньою формою „повернення до минулого”. Ідеологією боротьби за політичну та економічну незалежність став „агараризм”, що полягає у пошуку „третього шляху”

розвитку на основі традиційних форм господарювання. На практиці він становить поєднання „селянського кооперативізму” і „аграрної демократії”. Результатом спроб своєрідного розвитку та адаптації цього світогляду в окремо взятих країнах Латинської Америки стало виникнення таких феноменів популізму як „варгацізм” (Ж.Варгас, Ж.Гуларта), „перонізм” (Х.Д.Перон) і „апризм” (В.Р.Айя де ла Торре), які виступають зразками політичної культури Бразилії, Аргентини і Перу. Перші спроби становлення популістських течій в регіоні були пов’язані із протистоянням і селянськими виступами проти існуючих латифундій. Такі ідеологи як Е.Сапата, П.Вілья, А.Моліна Енрікес розпочали боротьбу за відновлення автохтонних індіанських форм земельної власності. Проте тут аналогічні із країнами Азії та Африки вимоги не мали настільки архаїчного характеру, а традиційна община – кальпулі - була наріжним каменем культурного відродження. Зокрема у своєму популістському вченні „мехіканідаду” Х.Васконселос розглядає общину нового типу - „ехідо”, яка поєднує в собі принципи первісної общини та механізми державного регулювання (керівництво здійснюють три комісари і наглядова рада). Заснована на цих поглядах ідеологія Н.Босальса, Х.Фабіла і А.Бремаунтса була синтезована в державну ідеологію „аграризму” Лазоро Карденаса. На основі впровадження „ехідо” він передбачав ліквідацію латифундій та запровадження самоуправної кооперативної форми господарювання. Його політика поєднувала в собі традиційні цінності „індіанського аграрного колективізму” та „національного духу” з процесами модернізації та реформування суспільно-політичного життя. Утворений у 1924 р. Американський народно-революційний альянс (АПРА) В.Р. Айя де ла Торре започаткував державну ідеологію „апризму”, яку пізніше продовжили Ф.Белуанде Террі і Ф.Міро Кесада. Разом із загальнопоширеними вимогами антиколоніалізму, традиціоналізму, земельних реформ він першим поставив питання солідарності і латиноамериканізму, що в геополітиці розглядається у концепції „панамериканізму”. Так само як і популістським течіям Латинської Америки в цілому, „апризму” притаманне прагматичне ставлення до дійсності. У своїх пошуках „третього шляху” розвитку де ла Торре приходив до синтезу традиційних, колоніальних і модерністських здобутків. Якщо узагальнити особливими ознаками латиноамериканського популізму виступає колективізм, етатизм і урбанізм. Незважаючи на апеляцію до традиційних цінностей і общинних форм господарювання, на практиці він із властивою йому оригінальністю виступив прототипом так званого „міського” популізму, ставши інструментом політичної боротьби в Латинській Америці. [4]

Знакову роль в новій моделі популізму займають ідейні вчення країн Азії. Тут зароджуються світоглядні системи, які виходять далеко за межі власних країн. Їхня поява, становлення та впливовість обумовлена ментальними та культурно-релігійними особливостями цього регіону. Серед основних ідейних течій, які фактично стали ідеологіями своїх країн, необхідно назвати „гандизм” і „неогандизм” в Індії, „суньятсенізм” в Китаї і „мархаенізм” в Індонезії. На фоні суспільно-політичної поляризації і дезінтерграційних суспільних процесів в країнах Азії вагомим значення набув активний селянський рух. Як і в більшості країн „третього” світу в Азії популізм був нерозривно пов’язаний із національно-визвольною боротьбою. Основна суть його невдоволення була спрямована проти колоніальної адміністрації. Харизматичний приклад глибоко духовного і морального вчення Ганді виступає найкращим підтвердженням самобутньої східної культури. Ідеалістичні та подекуди утопічні метафізичні цінності „сарвадайя” (ідеал національного розвитку), „ахімса” (принцип ненасильництва) і „сатьяграхі” (спротив в істині) черпають свої ідеї з релігійних джерел умиротворення. Після здобуття незалежності цю традицію продовжував „неогандизм”, на основі організованого А.В.Бхаве руху „бхудан-грамдан” (з метою вирішення земельного питання) та ідеї Дж.Нараяна „грамрадж” - самоуправне село, яке виступає центром соціального і політичного життя індійського суспільства. В конкуренції з ними, свою практичну діяльність розгорнув Індійський національний конгрес (Дж.Неру і Ш.Нараяна). В намаганнях поєднати традиційні цінності із кращими здобутками людства вони втілювали принцип сучасного індійського популізму - „східна етика, західна техніка”. Таким ж самобутнім та оригінальним було вчення Сунь Ятсена. Опираючись на багату культурно-релігійну спадщину та теорію прогресу він шукає „третій шлях” розвитку для Китаю. Зміст його демократичних поглядів передають „три принципи” - націоналізм, народовладдя (цзин цзи) і суспільний добробут (мін шен), – основною метою яких виступає побудова сильної національної держави. У „батьківській” любові до народу, суворій і справедливій, закладене основне джерело його реформаторських устремлень. На відміну від індійського популізму, „суньятсизму” притаманний перш за все демократизм, а вже потім традиціоналізм. Виходячи з ідеї невідворотності прогресу, Сунь Ятсен обґрунтовує тезу „перевага відсталості”. Як у випадку з народництвом в Росії, так само із „суньятсизмом” в Китаї, популізм в кінцевому результаті став інструментом марксистів. Маоїзм, який став наступною китайською „національною” ідеологією, виходив із цілком інших пріоритетів. Він належне оцінив історичну місію „суньятсизму”, проте в іншому їм було не по дорозі. Народна республіка і „культурна революція” в Мао Цзедуну набули цілком іншого забарвлення. Під впливом поглядів Сунь Ятсена, М.К. Ганді і Дж.Неру було сформовано третє знакове вчення – „мархаенізм” (мархаен – „маленький індонезієць”). Продовжуючи традицію попередника Кі Хаджара Деванторо, ідеологія А.Сукарно і С.Манчунсаркоро була синтезом націоналізму, ісламізму і соціалізму. В своїх поглядах він апелює до традиційних джерел та колективізму і разом з М.Хатта відроджує архаїчні для індонезійської культури поняття „готонг-ройонг” (взаємодопомога при виконанні будь-якого виду робіт), „мушаварах” (обговорення будь-якої проблеми членами общини) і „муфакар” (прийняття одноголосного рішення без жодного голосування в результаті „мушаварах”). Моральним кодексом не лише „мархаенізму”, але й так званого пацифістського (позаблокового) „руху неприєднання”, стали п’ять принципів „панча шила”. [3]

Африка стала останнім континентом, де сформувався популізм. В той час, як у своїй переважній більшості він вже давно відбувся, а подекуди ще тривав, перші його прояви на чорному континенті стають помітними в кінці 1950-х років. Проте з цього часу він розвивався стрімко і масштабно. В популістській традиції Африки можна виокремити дві самобутні гілки – негро-африканську та арабо-ісламську. Серед найкращих зразків африканського популізму слід назвати „негритюд”, „замбійський гуманізм”, „уджамаа” і „коншієнсизм”. Спільною ознакою усіх цих ідейних течій є гуманізм та антропоцентризм. Їхній зміст найкраще передають ідеї „великої гуманістичної революції” і моральності К.Каунде, „людського фактору” і „національної етики” Дж.Ньєрере, філософського-антропологічний ідеалізм М.Кейта, „триконтиненталізм” Ф.Фанона. Попри те, що „людина є центром усього” і „метою розвитку”, колективізм та кооперативізм виступають стрижневими елементом

суспільства і „народу”. Саме ж співвідношення між індивідом і колективом лежить в площині відносин в традиційній африканській общині – „уджамаа”, що ґрунтується на егалітарності, взаємодопомозі, загальній спільній праці та співпраці і колективному контролю та розподілі продуктів та землі. Серед інших рис виділяють солідарність, колективна свідомість (парабле), духовна єдність членів, релігійні почуття, ентузіазм, відчуття гордості і серйозності, терпимість, працьовитість, вірність та інші, які є надзвичайно близькими до означення в політичній науці громадянського суспільства. Це пояснює їхню віру в те, що кожна людина хоче допомогти ближньому, а держава повинна допомогти їй в цьому. Для А.Секу Туре „народ” становить абсолютну цінність, духовну спільноту, яка виступає творцем культури, а інтелігенція – лише її інтерпретатором. Месіанська (Дж.Ньєрере) і авангардна (Ф.Фанон) роль еліти полягає ж у виборі орієнтирів та пріоритетів розвитку. У відстоюванні демократичних процедур африканські ідеологи розглядають концепції „народної влади” (Р.Рацімандрава), „прямої демократії” або „диктатури народу” (А.Секу Туре), „селянської демократії” (Ф.Фанон), основна суть яких полягає у „вихованні влади з низів” та її „зворотному зв’язку” (Дж.Ньєрере) з народом. Проте на певному етапі становлення традиціоналізм себе вичерпав. Така ідеалізація минулого виступила найкращою опорою у боротьбі за незалежність, та була екстенсивною у відношенні потенціалу економічного розвитку. Усвідомлення цієї обставини привела ідеологів „африканського популізму” до однієї із найпоширенішої антиномічної сутності популізму – модернізація економічної системи. З однієї сторони вони розглядають „переваги відсталості” (К.Нкрума), що дозволяло уникнути надмірного технократизму і сцієнтизму, а з іншої визнають за необхідне використання найкращих здобутків людства. Метою такого симбіозу став пошук „третього шляху” розвитку (Л.С.Сенгор, Дж.Ньєрере), що зводився до „змішаного типу економіки” (К.Каунде). Справжнім випробуванням для більш як десятка популістських течій в країнах Африки мало стати, по-перше, здобуття незалежності і прихід до влади, по-друге, втілення теоретичних розробок на практиці. Ефект „снігової лавини” дозволив країнам Африки доволі легко виконати першу умову. Державна ідеологія Сенегалу - „негритюд” (Л.С.Сенгора, М.Діа, А.Діуф) – стала своєрідним „комплексним” вченням „африканського популізму”, поєднавши в собі ідеї „замбійського гуманізму” К.Каунде, „коншієнсізму” К.Нкрума (Гана), філософсько-антропологічного ідеалізму М.Кейта (Малі), А.Секу Туре (Гвінея), Р.Рамананцуа (Мадагаскар), Б.Онуоха (Нігерія), Т.Мбойя (Кенія) тощо, проте усі вони буди надмірно теоретичними, ідеалістичними та утопічними. Впроваджувати ж власну політику виявилось набагато складніше, а ніж критикувати існуючу. Тому з другою умовою фактично жодний не впорався. На загальноафриканському фоні менш-більш ефективною була державна політика кооперативного господарювання Дж.Ньєрере „уджамаа” в Танзанії. У своїх прагненнях слідувати самобутньому шляху розвитку ідейні конструкції Африки зіштовхнулися із складною суспільно-політичною дійсністю. [3, с.160]

Класична модель популізму та різні її історичні форми мають не рівнозначний характер. Але в тому відношенні, у якому сформувались, вони виступають зразками абсолютно різних обставин виникнення популізму. Перша є прикладом класичної форми популізму, а друга – її нових сучасних форм. Вони не протиставляються, а натомість взаємодоповнюють один одного і виступають фрагментами однієї мозаїки. Саме у зв’язку з тим, що ці моделі незамінні, існують властиві тільки їм особливості. На відміну від першої моделі, яка виникла в умовах незалежних і могутніх держав, друга сформувалась за умов національно-визвольних змагань і мала антиколоніальний характер. Окрім того, що обом, а саме тому і популізму загалом, притаманне протистояння діючій владі, у країнах „другого” і „третього” світу поряд із соціально-політичним розшарування вагоме значення займає трибалізм. В умовах боротьби за владу популізм стає інструментом націоналізму. Встановлені колоністами у відповідності до геополітичних реалій штучні кордони в країнах другої моделі набувають вагомого значення у формуванні політичної нації як фактора політичного об’єднання після проголошення незалежності. Хоча будь-якому популізму притаманна апеляція до минулого, проте в рамках цієї моделі вона має сакральне значення. По відношенню до такого популізму традиційна культура виступає вихідною і засадничою основою. Моральність, духовні елементи, норми і цінності, релігійний світогляд і обряди, общинність, колективізм є такими ж невід’ємними ознаками цих суспільств, як і матеріалізм, раціоналізм та індивідуалізм сучасних розвинутих країнах. Їй притаманна гуманізація і антропоцентричність, що знаходить своє відображення у її людиномірності. Саме тому цінності інших цивілізацій видаються несумісними з ними. У своїх ідейних конструкціях вони намагаються обґрунтувати „третій шлях” (особливий або середній) розвитку, який би в найкращий спосіб продемонстрував самобутність суспільного зростання. Проте, як і в популізмі загалом, в другій моделі він розглядається як симбіоз традиціоналізму і модернізму. Хоча ідеологи засуджують негативні наслідки технократизму і сцієнтизму, проте визнають корисне значення позитивних здобутків прогресу. Та спосіб їх практичного втілення часто надмірно радикальний і форсований. На відміну від класичної моделі, яка перебувала в опозиційності до влади і виступала виключно на позиціях суспільно-політичного руху, усі популістські течії другої моделі набули владного оформлення. Саме тому їм притаманний етатистський характер та інституційний вимір (діяльність через партійні організації) і трансформація популістського вчення у державну ідеологію. Свої перетворення вони були змушені робити в умовах поляризованого світу і „холодної війни”. Загалом друга модель популізму має фрагментарний і компільований характер. Говорити про самостійність її ідейних вчень і положень буде настільки ж помилковим, як стверджувати, що вони були сліпим копіюванням і запозиченням. Це власне те, чого вони прагнули уникнути, у спробі залишатися якомога більш самобутніми. Вони, як й інші феномени в історії, стали результатом пошуків в історичному досвіді відповіді на суспільно-політичні виклики для відмінних традиційних способів життя.

Розглянутий вище емпіричний матеріал і практичний досвід засвідчує широкий і багатий зміст феномену популізму. Хоча він не претендує на безумовність чи вичерпність, проте однозначно розширює зміст його побутового розуміння. Можна з упевненістю говорити про амбівалентність (розмитість і межовість) популізму в теорії та діалектичність на практиці, що виступає як особливістю, так і складністю дослідження. Йому притаманна суперечливість і взаємовиключеність навіть в межах однієї ідейної конструкції чи вчення. Причиною цього виступає складна суспільно-політична дійсність, яку популізм намагається комплексно пояснити, змінити і вирішити. В переважній більшості він виникає в результаті певних обставин – кризові явища і перехідні процеси у суспільстві, а в посткласичних моделях – шляхом наслідування, запозичення і

компліювання близьких йому ідей. Хоча популізм справедливо вважається ідеологічною конструкцією і світоглядною системою новітнього часу та попри те він має глибокі історичні передумови та теоретичне підґрунтя.

1. Баранов Н.А. Эволюция взглядов на популизм в современной политической науке // <http://viperson.ru>
2. Куроп'ятник Г.П. Фермерское движение в США от грейнджеров к Народной партии. 1867-1896. – М.: Наука, 1971. – 440 с.
3. Хорос В.Г. Идейные течения народнического типа в развивающихся странах. – М.:Наука, 1980. – 286 с.
4. Шульговський А.Ф., Кузнецова Э.Е., Коновалова Н.С. та др. Современные идеологические течения в Латинской Америке – М.: Наука, 1983. – 352 с.
5. Populism: Its Meanings and National Characteristics. Ed. by Jonescu G., Gellner E. - L., 1969. - P.1

SUMMARY

Rad T. GENESIS OF POPULISM PHENOMENON: HISTORICAL CONTEXT

Historical genesis and practical experience of populism formation as original phenomenon and his tendencies are considered. Rich empirical material proving ambivalent and antagonistic meaning of populism ideological currents is investigated. It is found out that populism having not a single meaning and a qualification condition by its reactive and peculiar attempts to solve difficult social-political situation.